

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Baeum εκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1940

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Υ Π Ο

Ι. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

(Συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'.

Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΕΠΤΙΚΗΣ ΨΥΧΗΣ

"Αν θελήση όμως κανείς να προχωρήσει σε παρατηρήσεις για την ούσια της καθεμιάς ψυχικής δύναμης, αν π. χ. θελήσει κανείς να μάθει τι είναι η ούσια της διανοητικής δύναμης, τι είναι η ούσια της δύναμης του αισθάνεσθαι και τι είναι η ούσια της θρεπτικής δύναμης, πρέπει πρώτα να στρέψει το στοχασμό του στην ενέργεια καθεμιάς δύναμης, γιατί η ενέργεια είναι πάντα κάτι πιο προσιτό σε μας παρά η δύναμη ή ίδια. Επίσης η ενέργεια είναι ή μορφή ή η πραγματικότητα και η τελειότητα ή, αν θελήσουμε να το εκφράσουμε και με άλλον τρόπο, η ενέργεια είναι ο σκοπός, «τό οὐ ἔνεκα», της δύναμης. Και ο σκοπός είναι πάντα κάτι, που είναι ως προς την έννοια πρότερο.¹⁾ Έχει δηλαδή τη λογική προτεραιότητα. Η δύναμη αντίθετα είναι βέβαια ως προς το χρόνο κάτι πρότερο απέναντι στην ενέργεια, μα ως προς την έννοια, δηλαδή λογικά, είναι ύστερο.²⁾ Ωστε πρέπει για τους δυο αυτούς λόγους, δηλαδή πρώτα γιατί η ενέργεια είναι στη γνώση μας πιο προσιτή παρά η δύναμη, και δεύτερα γιατί αυτή είναι κάτι «τῷ τέλει πρότερον», να πραγματευθούμε πρώτα την ενέργεια. Στη

1) Περί ψυχῆς, 415, α, 18-20. «Πρότεροι γὰρ εἰσι τῶν δυνάμεων αἱ ἐνέργειαι καὶ αἱ πράξεις κατὰ λόγον».

2) «Τῷ λόγῳ» σημαίνει κατὰ τὸν Ἰωάννη τὸν Φιλόπονο «τῇ διδασκαλίᾳ», γιατί σε μᾶς είναι οἱ ἐνέργειες πιο εὐκολα προσιτές ἀπὸ τις δυνάμεις. Κατὰ τὸν Ἀλέξανδρο τὸν Ἀφροδισιέα πάλι «τῷ λόγῳ» σημαίνει «τῇ τελειότητι», γιατί ἡ τελειότητα τοῦ δυνάμει είναι ἡ ἐνέργεια.

δύναμη τῆς νόησης ἢ τῆς αἰσθήσεως φθάνει κανεὶς μὲ τὴν ἐνέργεια τῆς νόησης ἢ τῆς αἰσθήσεως. «Ἡ ἐνέργεια ἢ ἴδια εἶναι κάτι «πρότερον κατὰ λόγον», δηλαδή ἔρχεται λογικὰ πρὶν ἀπὸ τὴ δύναμη.»³⁾ Ἡ δύναμη εἶναι κάτι «τῷ λόγῳ ὑστερον», γιατί ἡ γνώση τῆς μᾶς εἶναι δυνατὴ μόνο μὲ βάση τὴν ἐνέργεια. Τὴ δύναμη μπορούμε μόνο μὲ βάση τὴν ἐνέργεια νὰ τὴν ὀρίσωμε. Λέμε π. χ. ὅτι «ὄψις» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ δύναμη μὲ τὴν ὁποία βλέπομε. Τὸ δεῖ ὅμως βλέπομε, τοῦτο εἶναι μιὰ ἐνέργεια. Γιὰ νὰ ὀρίσωμε ὅμως τὴν ἐνέργεια τὴν ἴδια, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γυρίσωμε πιά πίσω στὴ δύναμη, γιατί τὸ «δρᾶν» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ αἰσθήση γιὰ δραστὰ ἀντικείμενα, δηλαδή γιὰ τὰ χρώματα.

Ἐπειδὴ ὅμως γιὰ νὰ ὀρίσωμε τὴν ἐνέργεια ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, ὅπου ἡ ἴδια ἀναφέρεται, εἶναι φανερό, ὅτι πρέπει πρῶτα νὰ ἀρχίσωμε μὲ τὴν ἐρευνα τῶν ἀντικειμένων, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἐνέργεια.⁴⁾ Τοῦτο τὸ ὑποδήλωσε ὁ Ἀριστοτέλης ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματείας του περὶ ψυχῆς.⁵⁾ Πρέπει νὰ ξεκινᾷ κανεὶς ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα καὶ ἀπ' αὐτὰ νὰ δοκιμάζη νὰ καθορίζη τίς ἐνέργειες, ἐπειδὴ τὰ ἀντικείμενα μᾶς εἶναι πιὸ προσιτὰ καὶ ἀπὸ τὴ φύση «πρότερα» παρὰ οἱ ἐνέργειες. Ἡ ἐνέργεια δὲν μπορεί νὰ ὑπάρξη καὶ νὰ σταθῆ χωρὶς τὸ ἀντικείμενο· ἦτοι ἡ αἰσθήση χωρὶς τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, ἐνῶ τοῦτο μπορεί πολὺ καλὰ νὰ ὑπάρξη καὶ νὰ σταθῆ χωρὶς ἐκεῖνη. Βέβαια τὸ ἀντικείμενο ὡς αἰσθητὸ δὲν μπορεί νὰ νοηθῆ δεδομένο χωρὶς τὴν αἰσθήση. Χωρὶς τὴν αἰσθήση εἶναι τὸ ἀντικείμενο κάτι χωρὶς κανένα ποιόν, κάτι ὀλωσδιόλου ἄοριστο. Καὶ ἐπειδὴ ἐδῶ ἔχομε νὰ πραγματευθοῦμε γιὰ τὴ θρέψη, τὴν αἰσθήση καὶ τὴ νόηση, εἶναι ἀνάγκη πρῶτα νὰ μιλήσωμε γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς θρέψης, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νόησης, ἥγουν γιὰ τὴν τροφή, τὸ αἰσθητὸ καὶ τὸ νοητό.⁶⁾

3) «Προτέρα ἐστὶν ἡ ἐνέργεια καὶ λόγῳ καὶ τῇ οὐσίᾳ». Μετὰ τὰ φυσικὰ, Θ, 1049, β. 11.

4) Περὶ ψυχῆς 415, α, 20.21. «Πρότερα τὰ ἀντικείμενα δεῖ τεθεωρηθῆναι, διότι τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἀντι-κείμενο ὡς πρὸς κάτι ἄλλο, καὶ ἀναφέρεται σ' αὐτό, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἐνέργεια.

5) Περὶ ψυχῆς, 402, β, 15.

6) Περὶ ψυχῆς, 415, α, 21—22.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ εἶναι τὸ ὑπόβαθρο γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες μορφές τῆς ψυχῆς καὶ εἶναι ἡ χρονικὰ πρωταρχικώτερη καὶ γενικώτερη, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι πρῶτα νὰ πραγματευθοῦμε τὴν τροφή καὶ τὴ γέννηση.⁷⁾ Ἡ αἰτία, ποὺ πρέπει νὰ μιλήσωμε γιὰ τὴ γέννηση ταυτόχρονα μὲ τὴν τροφή, εἶναι, ὅτι ἡ τροφή εἶναι προϋπόθεση τῆς γέννησης, δηλαδὴ ὁ σπóρος εἶναι ἓνα μόρφωμα μὲ βάση τὴ θρέψη. Ἡ γέννηση εἶναι ἔργο τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς, ὅπως καὶ ἡ παραλαβὴ τῆς τροφῆς.⁸⁾ Σ' αὐτὸ ἔγκειται ἡ δυνατότητα γιὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ ζωὴ, τόσο ὡς εἰδικὴ μορφή ὅσο καὶ ὡς γένος. Εἶναι ὁ ἀνώτατος σκοπὸς τῆς φύσης κάθε τι ποὺ ζῆ νὰ γεννήσῃ ἓνα ἄλλο, ποὺ κατὰ τὸ γένος εἶναι ὅμοιο μ' αὐτό.⁹⁾ Αὐτὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς δρόμος γιὰ νὰ μποροῦν οἱ μορφές τῆς ζωῆς νὰ μείνουν ὅ,τι εἶναι, νὰ διατηρήσουν τὴν ταυτότητά των, ἂν καὶ χρονικὰ εἶναι πάντα καινούργιες. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν μποροῦν τὰ θνητὰ ὄντα νὰ μετέχουνε στὸ θεῖο,¹⁰⁾ γιατί κανένα θνητὸ δὲν μπορεῖ νὰ διατηρήσῃ τὴν ταυτότητά του ὄντας ἀριθμητικὰ τὸ ἴδιο. Μόνον μὲ τὸ νὰ γίνεται ἀριθμητικὰ ἓνα ἄλλο, μπορεῖ τὸ θνητὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ταυτότητα τῆς μορφῆς. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἔχουν ὅλα ἀπὸ τὴ φύση κάτι θεῖο μέσα τους.¹¹⁾ Ἡ θεϊότητα τῆς ζωῆς ἔγκειται λοιπὸν σὲ τοῦτο, ὅτι μὲ τὴ γέννηση διατηρεῖ τὴν ταυτότητά της. Δὲν εἶναι κάτι «αἰδίων» ἢ ἴδια ἢ ζωὴ, ἀλλὰ μιμεῖται μὲ τὸν τρόπο της τὸ αἰώνιο. Κάθε τι, ποὺ ζῆ, ἔχει τὴν ὄρεξιν καὶ τὴν λαχτάρᾳ πρὸς τὸ θεῖο καὶ κάνει τὰ πάντα γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ.¹²⁾ Τὸ «τέλος», ὁ σκοπὸς λοιπὸν τῆς

7) Περὶ ψυχῆς, 415, α, 23—24.

8) Περὶ ψυχῆς, 415, α, 25-26. «Ἦς ἐστὶν ἔργα γεννηῆσαι καὶ τροφῆ χρῆσθαι».

9) Περὶ ψυχῆς, 415, α, 26. «Φυσικώτατον γὰρ τῶν ἔργων τοῖς ζῶσι».

10) Περὶ ψυχῆς, 415, α, 28-30. «Ἴνα τοῦ ἀεὶ καὶ τοῦ θεοῦ μετέχωσιν ἢ δύνανται».

11) Ἱθδικὰ Νικ. 115β, β, 32.

12) Περὶ ψυχῆς, 415, β, 1—2. Εἶναι μίᾳ θεμελιωτικῇ ἀρχῇ τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅτι κάθε τι, ποὺ ἔχει μορφωθεῖ ἀπὸ τὴ φύση, ἔχει μίᾳ φυσικῇ ἔφεση γιὰ τὸ πρῶτο καὶ τελειότατο ὄν. Ἡ ἔφεση τούτη εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη κάτι «προαιρετὸν» μέσα σὲ ὅλα τὰ ζῶα καὶ κάτι «ἀπροαιρετὸν» μέσα σὲ ὅλα τὰ φυτὰ. Ἀλλὰ καὶ στὰ ἀβρυχὰ ἀντικείμενα μποροῦμε νὰ μιλήσωμε γιὰ τὴν ἔφεση τούτη. Γιὸ πραγματικὴ «ὄρεξιν» βέβαια δὲν μπορεῖ σ' αὐτὰ νὰ γίνῃ λόγος, γιατί ἡ «ὄρεξιν» ὑπάρχει μόνον στὰ ὄντα, ποὺ εἶναι προικισμένα μὲ αἰ-

γεννητικῆς δύναμης εἶναι νὰ φέρῃ τὸ προῖόν τῆς δημιουργίας σὲ τελειότητα, δηλαδή στὴ μορφή του, ποὺ εἶναι καθωρισμένη ἀπὸ τὴ φύση. Ὡστε τὸ «οὐ ἔνεκα» κάθε φυσικῆς ἐνέργειας τῶν ὄντων, ποὺ ἔχουν ζωὴ, εἶναι ἡ διατήρησή των καὶ ἡ συμμετοχὴ των μ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὸ αἰώνιο. Γιὰ τὸ «οὐ ἔνεκα» ὅμως μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσῃ κατὰ δύο τρόπους. Τὴ μιὰ φορὰ σημαίνει τοῦτο μόνον τὸ «οὐ», δηλαδή ἐκεῖνο ποὺ ἐξ αἰτίας του γίνεται κάτι' καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ τῆσι πρὸς τὸ αἰώνιο ἐκεῖνη ποὺ ἐξ αἰτίας της γίνεται καὶ πραγματώνεται ἡ γέννηση, ἐκεῖνη ποὺ ἐξ αἰτίας της κάθε ἔμψυχο δημιουργεῖ ἓνα ἄλλο ὅμοιο μὲ τὸν ἑαυτό του. Τὴν ἄλλη φορὰ ὅμως τὸ «οὐ ἔνεκα» σημαίνει τὸ «φ», δηλαδή ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται τοῦτο, ἡγουν στὴ περίπτωση τούτη, ἐπειδὴ τὸ σῶμα πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ὄργανο τῆς ψυχῆς, ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται τοῦτο εἶναι ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ, γιατί ἡ συμμετοχὴ στὸ αἰώνιο ἀφορᾷ τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ.¹³⁾

Ὁ Ἀριστοτέλης ταυτίζει τὴ θρεπτικὴ μὲ τὴ γεννητικὴ ψυχὴ, γιατί ὁ σκοπὸς των εἶναι ὁ ἴδιος καὶ ἐγκεῖται σ' αὐτό, ὅτι ἡ ψυχὴ μὲ τὴ γέννηση μετέχει στὸ αἰώνιο. Ἡ ἐνέργεια ὅμως τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς ψυχῆς ἀναφέρεται στὴν τροφή καὶ μ' αὐτὸ τὸ ἔργο της χωρίζεται ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες δυνάμεις ἢ μορφὰς τῆς ψυχῆς.¹⁴⁾ Ὑπάρχουνε δύο ὁρισμοὶ γιὰ τὸ τί εἶναι τροφή, οἱ ὁποῖοι φαίνονται νὰ εἶναι ἀντίθετοι ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον, στὸ βῆθος ὅμως δὲν εἶναι, γιατί ὁ καθένας ἀναφέρεται σὲ μιὰ ὁρισμένη πλευρὰ τῆς τροφῆς καὶ ὁρίζει μόνον αὐτήν. Κατὰ τὸν ἓνα ὁρισμὸ ἡ τροφή εἶναι κάτι ὅμοιο μὲ τὸ τρεφόμενον, γιατί τὸ «τρέφεσθαι» εἶναι δυνατὸ μόνον μὲ βῆσι τὴν ὁμοιότητα ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο ποὺ τρέφει καὶ σ' ἐκεῖνο ποὺ τρέφεται. Ἄν

σθιση. Ὡστε οὔτε καὶ στὰ φυτὰ εἶναι δυνατόν νὰ μιλήσωμε γιὰ πραγματικὴ ὄρεξη.

13) Περὶ ψυχῆς, 415, β, 2-3. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ φυτὰ, γιατί καὶ μέσα σ' αὐτὰ ἡ φύση ἔχει μορφώσει τὸ σῶμα γιὰ ὄργανο τῆς ψυχῆς. Ὅλα τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ εἶναι ὀργανικά καὶ ὑπηρετοῦν τὴν ἐνότητα τῆς ζωῆς, ποὺ φανερώνεται μέσα του. Ἀντίθετα κάθε τι τὸ ἀνόργανο γνωρίζει μόνον τὸ ἓνα εἶδος τοῦ σκοποῦ, δηλαδή τὸ «οὐ», γιατί τὰ ἀψυχα πράγματα, πέτρες, μέταλλα κ. λ. π. δὲν εἶναι ὄργανα γιὰ κάποιο ἄλλο.

14) Περὶ ψυχῆς, 416, α, 20-21. Τὸ «τρέφειν» εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ χωρίζει τὴ θρεπτικὴ ψυχὴ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ψυχῆς.

ἦταν διαφορετικὸ τὸ ἓνα ἀπὸ τᾶλλο, τότε δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ θρέψη καὶ ἡ αὔξηση. Κατὰ τὸν ἄλλο ὄρισμὸ ἡ θρέψη εἶναι δυνατὴ, ἐφ' ὅσον τὸ ἓνα παθαίνει κάτι ἀπὸ τὸ ἄλλο, καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸ τὸ ὅμοιο νὰ παθαίνει κάτι ἀπὸ τὸ ὅμοιο, πρέπει ἡ τροφή ἀπέναντι στὸ τρεφόμενο νὰ εἶναι κάτι ἀντίθετο.¹⁵⁾ Μποροῦμε ὅμως τοὺς δύο ὁρισμοὺς νὰ τοὺς συγχωνεύσωμε σὲ ἓναν, ἂν εἰποῦμε ὅτι ἡ τροφή «δυνάμει» εἶναι ὅμοια μὲ τὸ τρεφόμενο, ἐνῶ «ἐνεργεία» εἶναι ἀντίθετη. Πρὶν ἀπὸ τὴν πέψη εἶναι ἡ τροφή ὡς πρὸς τὸ τρεφόμενο κάτι ἀντίθετο. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν πέψη ὅμως εἶναι κάτι ὅμοιο μ' αὐτό. Ὡστε γίνεται ὅμοιο μαζί του μὲ τὴν πέψη. Γενικὰ μποροῦμε νὰ μιλήσωμε γιὰ ἀλλοίωση μόνον ἀναμεταξὺ ἀντιθέτων πραγμάτων, γιατί ἀναμεταξὺ ὁμοίων δὲν εἶναι τοῦτο δυνατὸ. Δὲν ἔχει κανένα νόημα, ἂν εἰπῶ ὅτι τὸ ὅμοιο μεταβάλλεται σὲ ὅμοιο.

Ἄν ὅμως ὀρίσωμε τὴ θρέψη ἔτσι ὥστε νὰ εἰποῦμε, ὅτι τὸ ἀντίθετο τρέφεται μὲ τὸ ἀντίθετο, τότε πρέπει πάλι νὰ προσθέσωμε, ὅτι τοῦτο δὲν συμβαίνει σὲ ὅλες τὶς ἀντιθέσεις, ἀλλὰ μόνον σ' ἐκεῖνες, ὅπου ὁ ἓνας ὄρος τῆς ἀντίθεσης, ἦτοι τὸ τρεφόμενο, ὄχι μόνον τὴ γέννηση, ἀλλὰ καὶ τὴν αὔξηση τὴ δέχεται ἀπὸ τὸ ἄλλο.¹⁶⁾ Τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῆ, γιὰ νὰ γίνῃ φανερὴ ἡ διαδικασία τῆς θρέψης καὶ νὰ τὴν ξεχωρίσωμε ἀπὸ ἄλλες ἀντιθέσεις, ὅπου ἐπίσης γεννιέται τὸ ἓνα ἀπὸ τᾶλλο, χωρὶς ὅμως γι' αὐτὸ νὰ πρόκειται γιὰ αὔξηση.¹⁷⁾ Ἐτσι μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι τὸ γερὸ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἄρρωστο, χωρὶς ἔδῳ νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ αὔξηση. Αὔξηση ἔχομε μόνον ἐκεῖ, ὅπου μὲ τὴ διαδικασία τῆς γέννησης τοῦ ἓνός ἀπὸ τὸ ἄλλο προξενεῖται καὶ μιὰ ποσοτικὴ σχέση, ὅπου ἐκεῖνο ποὺ τρέφει προστίθεται ὀργανικὰ σ' ἐκεῖνο ποὺ τρέφεται. Ἡ ὀργανικὴ αὐτὴ πρόσθεση ἢ ἀνάληψη εἶναι ὅμως δυνατὴ, ἐφ' ὅσον συντελεῖται μιὰ μεταβολὴ καὶ μιὰ ἀλλοίωση τοῦ ἓνός ὄρου τῆς ἀντίθεσης ἀπὸ τὸν ἄλλον. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴν μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἡ τροφή παθαίνει κάτι ἀπὸ τὸ τρεφόμενο, ὁπότε ἡ τροφή πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς κάτι παθητικόν.¹⁸⁾ Ἡ παθητικότης τῆς τροφῆς μοιάζει

15) Περὶ ψυχῆς, 416, α, 21-22.

16) Περὶ ψυχῆς, 416, α, 22-24.

17) Περὶ ψυχῆς, 417, α, 24-25.

18) Περὶ ψυχῆς, 416, α, 34-35.

μὲ τὴν παθητικότητα τῆς ὕλης στὰ χέρια τοῦ τεχνίτη.¹⁹⁾ Ὅπως ὁ τεχνίτης ἐπιβάλλει στὴν ὕλη, καὶ ὄχι ἡ ὕλη στὸν τεχνίτη, τὴν μορφή, ποὺ ἔχει στὸ νοῦ του, ὅμοια πρέπει νὰ νοιώσωμε τὴ σχέση μεταξύ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ τρεφομένου ἔτσι ὥστε τὸ τρεφόμενο ν' ἀναδέχεται τὴν τροφή σὲ μορφή δική του. Τοῦτο πάλι εἶναι δυνατὸν μόνον μὲ τὴν ἀλλοίωση. Μὲ τὴν ἀλλοίωση καὶ τὴν ὀργανικὴ ἑξομοίωση μεταβάλλεται τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, δηλαδή ἡ τροφή στὸ τρεφόμενο. Μέσα στὸ τρεφόμενο ὑπάρχει λοιπὸν ἡ δύναμη μὲ τὴν ὁποία μεταβάλλει τὸ ἀντικείμενό του, δηλαδή τὴν τροφή, στὴ δική του οὐσία. Γιὰ τοῦτο λοιπὸν εἶναι ἡ τροφή, ἐφ' ὅσον ἔχει πιά μεταβληθῆ, καίτι ὅμοιο μὲ τὸ τρεφόμενο, καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι ἀκόμα ἀμετάβλητη, εἶναι ἀντίθετη ὡς πρὸς αὐτό. Ὡστε ἀπὸ μιὰ ὠρισμένη ἀποψη εἶναι καὶ οἱ δύο προηγούμενοι ὀρισμοὶ τῆς διαδικασίας τῆς θρέψης ὀρθοί, γιατί ὁ ἓνας ἔχει ὑπ' ὄψει τὴν ἀρχὴ καὶ ὁ ἄλλος τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας.

Ἡ ἐνέργεια ὅμως τῆς θρέψης, μὲ τὴν ὁποία εἶναι δυνατὸ τὸ τρέφεσθαι, χαρακτηρίζει μόνον κάθε τι, ποὺ ζῆ.²⁰⁾ Ἐπειδὴ ὅμως τὴ ζωὴ τὴν ἔχουν ὅσα ζοῦν ἀπὸ τὴν ψυχὴ, ἐκεῖνο ποὺ τρέφεται εἶναι τὸ ἔμψυχο σῶμα, αὐτὸ καὶ' αὐτό. Γιὰ τοῦτο πρέπει ἡ τροφή νὰ κατανοηθῆ σὲ σχέση μὲ τὴν οὐσία τὴν ἴδια τοῦ ἔμψυχου. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ διαδικασία τῆς θρέψης δὲν εἶναι κάτι ἐπουσιῶδες γιὰ τὸ ἔμψυχο.²¹⁾ Τρέφεσθαι σημαίνει νὰ διατηρῆ ἓνα ἔμψυχο τὴν οὐσία του.²²⁾ Μόνον μὲ τὴν τροφή μπορεῖ ἓνα ἔμψυχο νὰ διατηρηθῆ στὴν οὐσία του, γιατί διαθέτει τὴν θρεπτικὴ ψυχὴ. Ἐφ' ὅσον ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ εἶναι αὐτὴ ἐνέργεια, διατηρεῖ τὸ ἔμψυχο ὄν τὴν οὐσία του. Ὡστε καὶ ἡ θρεπτικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατὸ μόνον ἀπὸ τὴν ἐνέργειά της νὰ κατανοηθῆ καὶ νὰ καθορισθῆ. Καὶ ἐφ' ὅσον πάλι κινένα ὄν, ποὺ δὲν ἔχει ζωὴ, δὲν μπορεῖ νὰ τραφῆ, καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ εἶναι δυνατὸ μόνον ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ψυχῆς νὰ κατανοηθῆ, εἶναι ἀναγκαῖο ἡ θρέψη ν' ἀφορᾷ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ ἔμψυχου καὶ νὰ μὴν εἶναι γιὰ τὸ ἔμψυχο κάτι

19) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 1—β.

20) Περὶ ψυχῆς, 416 β, 9—10. «Οὐθέν τρέφεται μὴ μετέχον ζωῆς».

21) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 9—11. «Τὸ ἔμψυχον ἂν εἴη σῶμα τὸ τρεφόμενον ἢ ἔμψυχον, ὥστε καὶ ἡ τροφή πρὸς ἔμψυχον ἔστι καὶ οὐ κατὰ συμβεβηκός».

22) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 12—15.

τυχαῖο, «κατὰ συμβεβηκός». Πρέπει ὅμως τὴν τροφή νὰ τὴν χωρίσωμε ἀπὸ τὸ μέσο τῆς αὔξεσης, γιατί μὲ τροφή πρέπει νὰ ἐννοοῦμε ἐκεῖνο, ποὺ διατηρεῖ τὸ ἔμψυχο εἰδικὸ ὄν στὴν οὐσία του, ἐνῶ μέσο τῆς αὔξεσης εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ποσότητα τοῦ ἔμψυχου.²³⁾ Ἡ οὐσία τοῦ ἔμψυχου διατηρεῖται, ἐφ' ὅσον τοῦτο τρέφεται. Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς τροφῆς. Ἐνῶ τὸ ἔμψυχο μπορεῖ νὰ σταματήσῃ ν' αὐξάνῃ καὶ ὅμως νὰ διατηρεῖται στὴν οὐσία του. Ἡ δύναμη ὅμως τῆς αὔξεσης καὶ τοῦ τρέφεσθαι εἶναι κατὰ βάθος μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ, ὅπου ἔγκειται ἡ οὐσία τοῦ ἔμψυχου, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἀνήκει στὴν φυτικὴ βαθμίδα τῆς ζωῆς. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ σπέρρος εἶναι ἓνα μόρφωμα, ποὺ γίνεται μὲ τὴν τροφή, μπορούμε τὴν τροφή νὰ τὴν θεωρήσωμε ὡς τὸ μέσο ποὺ κάνει τὴ δημιουργία, τὴ γέννηση, δυνατὴ.²⁴⁾ Καὶ ἐπειδὴ μὲ τὴ γέννηση προκύπτει πάντα ἓνα καινούργιο ὄν τοῦ αὐτοῦ εἴδους, μπορούμε τὴν τροφή νὰ τὴν θεωρήσωμε ὡς τὸ μέσο, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ διατήρηση τῆς θεμελιακῆς μορφῆς τοῦ ἔμψυχου μέσα στὸ χρόνο.

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἡ θρεπτικὴ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς εἶναι μιὰ δύναμη, μὲ τὴν ὁποία τὸ ἔμψυχο διατηρεῖ τὴν οὐσία του, καὶ ὅτι ἡ τροφή εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ θέτει σὲ ἐνέργεια αὐτὴν τὴ δύναμη.²⁵⁾ Γιὰ τοῦτο, ἂν τὸ ἔμψυχο δὲν ἔχῃ τροφή, δηλαδή ἂν δὲν μπορῇ νὰ θέσῃ σὲ ἐνέργεια τὴ θεμελιακὴ του δύναμη, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ σταθῇ στὴ μορφὴ του καὶ στὴν οὐσία του.²⁶⁾ Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν σύμφωνα μ' αὐτὰ μέσα στὴ διαδικασία τῆς θρέψης νὰ διακρίνωμε τρεῖς σημεῖα, τὸ θρεπτικόν, ἐκεῖνο ποὺ τρέφεται καὶ ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖο τρέφεται κάτι. Τὸ θρεπτικὸν εἶναι ἡ θεμελιακὴ δύναμη τῆς ψυχῆς, ποὺ εἶναι ἡ προϋπόθεση κάθε ψυχικοῦ, τὸ τρεφόμενον εἶναι τὸ ἔμψυχο σῶμα, καὶ ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖο τοῦτο τρέφεται εἶναι ἡ τροφή ἢ ἴδια.²⁷⁾

Τοῦτο πάλι, δηλαδή τὴν τροφή, πρέπει νὰ τὴν νοιώσωμε κατὰ δυὸ

23) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 12-13.

24) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 15. «Καὶ γενέσεως ποιητικόν».

25) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 17-18. «Ἡ μὲν τοιαύτη τῆς ψυχῆς ἀρχὴ δυνάμις ἐστὶν οἷα σώζειν τὸ ἔχον αὐτὴν ἢ τοιοῦτον».

26) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 19-20.

27) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 20-23.

τρόπους, ὡς τὸ ὑλικὸ ἀντικείμενο τῆς τροφῆς καὶ ὡς τὴν ἐσωτερικὴ θερμότητα, ποὺ ἔχει τὸ ἔμψυχο σῶμα. Καὶ τὴν σχέση τῶν δύο αὐτῶν πρέπει νὰ τὴν νοιώσωμε ὕπως νοιώθουμε τὴν σχέση ἀνάμεσα στὸ χέρι τοῦ κυβερνήτου καὶ στὸ πηδάλιο. Ὅπως τὸ χέρι κινεῖ τὸ πηδάλιο, ὅμοια θέτει ἡ θερμότητα τὴν τροφή σὲ κίνηση. Καὶ ὕπως τὸ χέρι τίθεται σὲ κίνηση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κυβερνήτη, ὅμοια κινεῖται ἡ θερμότητα ἀπὸ τὴν θρεπτικὴ ψυχὴ. Ὡστε ἡ θερμότητα εἶναι γιὰ τὴ θρεπτικὴ ψυχὴ ἓνα ὄργανο, ὅπως τὸ χέρι γιὰ τὸν κυβερνήτη. Ἡ θερμότητα εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν πέψη. Γιὰ τοῦτο κάθε ἔμψυχο ἔχει θερμότητα.²⁸⁾

Ἐπειδὴ ὅμως κάθε δύναμη καὶ κάθε ἐνέργεια πρέπει νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς, ὅπως π.χ. ὁ λόγος ἀπὸ τὴν ἐνέργειά του, ἡ αἴσθησις ἀπὸ τὴν ἐνέργειά τῆς, καὶ ἐπειδὴ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἔμψυχο νὰ γεννήσῃ ἓνα ἄλλο ὅμοιό του, μπορούμε, σύμφωνα μ' αὐτὰ, τὴ θρεπτικὴ ψυχὴ νὰ τὴν προσδιορίσωμε ἀπὸ τὸ σκοπὸ, τὸ «τέλος», αὐτὸν. Σύμφωνα μ' αὐτὰ ἡ «πρώτη ψυχὴ», ἡγουν ἡ θεμελιακὴ ἀρχὴ τοῦ ψυχικοῦ εἶναι, θὰ ἦτανε κάτι ποὺ γεννάει, δηλαδὴ ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ ἐν γεννήσεως.²⁹⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ

Ἡ ψυχὴ ὁρίσθηκε ὡς τώρα μόνον κατὰ τὴ θρεπτικὴ, φυτικὴ τῆς μορφή. Ἡ ἐννοιά τῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ ἔγκειται σὲ τοῦτο, ὅτι μὲ τὴν ἐνέργειά τῆς, ποὺ τίθεται σὲ κίνηση μὲ τὴν τροφή ἢ ὁποῖα ταυτόχρονα ἀφομοιώνεται, διατηρεῖται τὸ ἔμψυχο στὴν οὐσία του. Ὡστε αὐτὸ εἶναι ἔδω ἡ ψυχὴ, ἡ ἐντελέχεια τῆς θρεπτικῆς οὐσίας, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ χωρισθῇ ἀπ' αὐτήν. Μὲ τὸν τρόπο ὅμως αὐτὸν ἡ ψυχὴ ἔχει καθορισθῆ μόνον στὴν κατώτατη μορφή τῆς ἐκδήλωσής τῆς. Γιὰ νὰ φθάσωμε στὸν καθορισμὸ τῆς ψυχῆς, ὅπως φανερώνεται αὐτὴ στὴν ἀμέσως ἀνώτερη μορφή τῆς, πρέπει τώρα ν' ἀναλύ-

28) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 25-29.

29) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 23-25. «Εἴη ἂν ἡ πρώτη γεννητικὴ οὐσία αὐτό».

σωμε τὴν οὐσία τῆς αἰσθήσεως, γιατί ἡ αἰσθήση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν φυτική, θρεπτική, δύναμη τῆς ψυχῆς, ἀποτελεῖ τὸ θεμελιακὸ γνώρισμα τῆς δεύτερης βαθμίδας τοῦ ψυχικοῦ εἶναι. Καὶ πρῶτα πρέπει νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὴν αἰσθήση γενικά, καὶ ἔπειτα πιά νὰ μιλήσωμε γι' αὐτὴν κατὰ τὴν εἰδικὴ καὶ διαφοροποιημένη της μορφή. Αὐτὴν τὴν πορεία ἀκολουθεῖ ἡ ἀριστοτελικὴ ἔρευνα γιὰ τὴν αἰσθήση.¹⁾ Ἔχομε ἐδῶ τὴν ἴδια σχέση ἀνάμεσα στὸ γενικὸ καὶ στὸ εἰδικό, ὅπως ἀνάμεσα στὴν ψυχὴ γενικά καὶ στὴν ψυχὴ εἰδικὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ μιλήσαμε πρὶν γι' αὐτήν.

Τὴν αἰσθήση μπορούμε νὰ τὴν θεωρήσωμε ὡς τὴ δύναμη ἐκεῖνη τῆς ψυχῆς, μὲ τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ, μέσῳ μιᾶς ὁρισμένης ἀλλοίωσης, συμμορφώνεται πρὸς τὰ αἰσθητὰ πράγματα. Ἐφ' ὅσον ἡ αἰσθήση, δηλαδὴ ἡ αἰσθητικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς, ἀναδέχεται κάτι, μπορούμε νὰ εἰποῦμε ὅτι μεταβάλλεται κατὰ ἓνα ὁρισμένο τρόπο.²⁾ Καὶ ἐφ' ὅσον ἀλλοιώνεται, τότε πάσχει καὶ κάτι, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτὴν πρέπει νὰ τὴν χαρακτηρίσωμε ὡς παθητικὴ. Στὴν παθητικότητά της αὐτὴν ἔγκειται καὶ ἡ κίνησή της. Μπορούμε ἔτσι τὸ αἰθάνεσθαι νὰ τὸ νοιώσωμε ὡς ἓνα πάσχειν, ἓνα κινεῖσθαι καὶ ἓνα εἶδος ἀλλοίωσης.³⁾ Ἰσχυρίζονται ὅμως μερικοὶ ὅτι τὸ ὅμοιο μόνον ἀπὸ τὸ ὅμοιο ἐπιδέχεται ἐπίδραση.⁴⁾ Ὡστε πρέπει, σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμό, νὰ γίνῃ δεκτό, ὅτι ὑπάρχει μιὰ συγγένεια ἀνάμεσα στὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο καὶ στὴ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, διαφορετικὰ ἢ ἐνέργεια τῆς αἰσθητικῆς ἀντίληψης δὲν θὰ ἦτανε δυνατὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά πάλι ἰσχυρίζονται μερικοὶ, ὅτι μόνον τὸ ἀντίθετο μπορεῖ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπάνω σ' ἓνα ἄλλο. Σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν ἀποψη πρέπει τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ δύναμη τῆς αἰσθήσεως νὰ εἶναι πράγματα ἀντίθετα. Οἱ δύο αὐτὲς ἀπόψεις εἶναι, ὅπως εἶπαμε πρὶν, μονομερεῖς.⁵⁾ Ἐδῶ ὁ Ἀρι-

1) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 32—33. «Λέγωμεν κοινῇ περὶ πάσης αἰσθήσεως.»

2) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 34. «Δοκεῖ γὰρ ἀλλοίωσις τις εἶναι.»

3) Περὶ ψυχῆς, 416, 33. «Ἡ δ' αἰσθησις ἐν τῷ κινεῖσθαι τε καὶ πάσχειν συμβαίνει.»

4) Περὶ ψυχῆς, 416, β, 35. «Φασὶ δὲ τινες καὶ τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου πάσχειν.»

5) Περὶ ψυχῆς 417, α, 1—2. Κατὰ ποιὸν τρόπο πρέπει νὰ ἐνωθοῦν οἱ δύο αὐτοὶ ἰσχυρισμοὶ εἰπώθηκε πρὶν, ὅπου ἐγίνε λόγος γενικά γιὰ τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν.

στοτέλης τις συγχωνεύει και τις δύο, λέγοντας ότι είναι ανάγκη εκείνο που πράττει, επιδρά, και εκείνο που πάσχει, το ποιοῦν και το πάσχον, να είναι ὅμοια και ἴδια ὡς πρὸς τὸ γένος, ὡς πρὸς τὴ μορφή ὅμως, «τῷ εἶδει», να είναι ἀνόμοια και ἀντίθετα.⁶⁾ Ἄλλοιῶς δὲν μπορεί να σκεφθοῦμε τὴν ἐπίδραση καὶ τὴν ἀλλοίωση.⁷⁾ Σύμφωνα μ' αὐτὰ μπορούμε ἀπὸ τώρα να εἰποῦμε, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ δύναμη καὶ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο εἶναι ὡς πρὸς τὸ γένος ὅμοια, ὡς πρὸς τὴν μορφή ὅμως εἶναι ἀντίθετα. Κατὰ τὴν ἔννοια λοιπὸν αὐτὴν μπορεί τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο να ἐπιδράσῃ ἐπάνω στὴ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ αὐτὴ πάλι να πάθῃ κάτι ἀπ' ἐκεῖνο.

Ἡ δύναμη τῆς αἰσθησης, χωρὶς τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, ὅτι εἶναι εἶναι μόνον δυνάμει.⁸⁾ Ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της καὶ μόνη της δὲν μπορεί να φθάσῃ στὴν ἐνέργεια καὶ στὴν πραγματικότητα. Κατὰ τὴν ἔννοια λοιπὸν αὐτὴν δὲν εἶναι ἡ αἰσθηση κάτι, πὸν ἔχει αὐτάρκεια· εἶναι ὅμοια μὲ τὸ «καυστόν», δηλαδή μὲ κάτι πὸν ἔχει τὴ δυνατότητα να καῖ, δὲν μπορεί ὅμως μόνο του, δηλαδή χωρὶς τὸ καυστικό, χωρὶς τὴ φωτιά, ν' ἀνάψῃ.⁹⁾ Ἄν ἡ δύναμη τῆς αἰσθησης μπορούσε μόνη της καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της να φθάσῃ στὴν πραγματικότητα, τότε θὰ ἦταν αὐτάρκης. Ὡστε, ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειά της, χρειάζεται ἓνα ἄλλο. Ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, γιὰ να ἐνεργήσῃ, χρειάζεται τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Γιὰ ταῦτα λέει ὁ Ἀριστοτέλης γι' αὐτήν, ὅτι αὐτὴ μόνη της ὑπάρχει μόνον δυνάμει. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι καὶ ἡ αἰτία, πὸν ἡ δύναμη τῆς αἰσθησης δὲν μπορεί ν' ἀντιληφθῇ οὔτε τὸν ἑαυτὸ της, οὔτε τὸ ἴδιο τὸ αἰσθητήριον ὄργανο. Γιὰ να μπορῇ να συλλάβῃ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της θὰ ἔπρεπε νάχῃ τὴ δύναμη μόνη της, ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, να γυρίσῃ πρὸς τὸν ἑαυτὸ

6) Ἀριστοτ. Γ, α, 7, 823, β, 32.

7) Κάτι πὸν εἶναι ὀλωσδιόλου ἀντίθετο καὶ ἀνομοειδές δὲν μπορεί να πάθῃ τίποτε ἀπὸ τ' ἀντίθετό του. Ἔτσι λ. γ. ἡ λευκότητα δὲν μπορεί να πάθῃ τίποτε ἀπὸ τὴ γλυκύτητα, γιατί ἀνάμεσα στα δύο δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὅμοιο. Ἐπίσης οὔτε τὸ ὅμοιο μπορεί να πάθῃ τίποτε ἀπὸ τὸ ὅμοιό του. Ἔτσι π.χ. ἡ λευκότητα δὲν μπορεί να πάθῃ τίποτε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ λευκότητα.

8) Περὶ ψυχῆς 417, α, 6-7. «Τὸ αἰσθητικὸν οὐ κέσταιν ἐνεργεῖν, ἀλλὰ δυνάμει μόνον».

9) Περὶ ψυχῆς, 417, α, 7-8. Στὴ φωτιά λοιπὸν ἀνταποκρίνεται ἑδῶ τὸ αἰσθητὸ· στὸ «καυστόν», σ' αὐτὸ πὸν εἶναι να καῖ, ἡ δύναμη τῆς αἰσθησης.

της. Τοῦτο ὅμως τὸ χάρισμα δὲν τὸ ἔχει ἡ αἴσθησις. Τὰ ἴδια τὰ αἰσθητήρια πάλι δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ἀντιληφθῆ, γιατί ἡ ἐνέργειά της δὲν μπορεῖ νὰ ἀρχίσῃ νὰ δρᾷ χωρὶς μιὰ ὠρισμένη ἀλλοίωση μέσα στὰ ἴδια τὰ αἰσθητήρια καὶ χωρὶς νὰ μεταχειρισθῆ τὰ αἰσθητήρια γιὰ ὄργανα. Μόνα τους ὅμως ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, δὲν μποροῦν οὔτε τὰ αἰσθητήρια νὰ ἐνεργήσουν, προϋποθέτουν καὶ αὐτὰ τόσο τὴ δύναμη τῆς αἴσθησις ὅσο καὶ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο. Τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο εἶναι πάλι ἡ μιὰ προϋπόθεσις γιὰ νὰ φθάσῃ σὲ δράση καὶ σὲ ἐνέργεια ἡ δύναμη τῆς αἴσθησις. Ἡ δεύτερη προϋπόθεσις εἶναι τὰ ἴδια τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, μὲ τὰ ὁποῖα ἡ δύναμη αὐτὴ εἶναι ἀχώριστα ἐνωμένη. Ἐδῶ βρίσκονται τὰ ὄρια τῆς αἴσθησις, τοῦ αἰσθάνεσθαι γενικά. Ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι ἐλεύθερη, ὅπως ἡ νόησις, ποὺ διαθέτει τὴ δύναμη νὰ ἐπιστρέφῃ στὸν ἑαυτό της, νὰ γνωρίζῃ τὸν ἑαυτό της καὶ νὰ χαίρεται τὸν ἑαυτό της. Ἡ νόησις ἔχει τὸ ἀντικείμενό της μέσα της, ἐνῶ ἡ αἴσθησις ἔχει τὸ ἀντικείμενό της ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό της. Γιὰ τοῦτο εἶναι ἡ νόησις κυρίαρχη γιὰ τὴν ἐνέργειά της, ἐνῶ ἡ αἴσθησις πάλι δὲν εἶναι ἀπόλυτα κυρίαρχη γιὰ τὴν ἐνέργειά της.¹⁰⁾

Γιὰ νὰ νοιώσωμε ὅμως τὴν οὐσία τῆς αἴσθησις, εἶναι ἀνάγκη νὰ δώσωμε ἀπὸ πρὶν ὠρισμένους ὀρισμοὺς γιὰ τὴ δυνατότητα καὶ τὴν πραγματικότητα, γιὰ τὸ δυνάμει ὄν καὶ τὸ ἐνεργεῖα ὄν. Γιὰ τὴ δυνατότητα μποροῦμε νὰ μιλήσωμε κατὰ δύο τρόπους. Λέμε γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὅτι εἶναι δυνάμει ἐπιστήμονας, δηλαδὴ κατὰ τὴ δυνατότητα μπορεῖ νὰ εἶναι γνώστης, καὶ ἐννοοῦμε μ' αὐτό, ὅτι ἡ φύσις του μπορεῖ νὰ ἀναδεχθῆ τὴ γνώση ἢ ὅτι ἡ γνώση εἶναι γενικά κάτι σύμφωνο μὲ τὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μιλάμε γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης, ὅταν ἓνας ἄνθρωπος ἔχει πραγματικὰ τὴ γνώση καὶ μπορεῖ νὰ τὴν φέρῃ στὴν πραγματικότητα, ἐφ' ὅσον θέλει· μπορεῖ τὴ γνώση αὐτὴ, ἐφ' ὅσον θέλει, νὰ τὴν φέρῃ στὸ φῶς. Ὡστε στὴν περίπτωση αὐτὴ ἔχει τὴ γνώση δυνάμει καὶ εἶναι σὲ θέσις νὰ τὴν κάμῃ ἐνεργεῖα. Ὅταν π.χ. πραγματοποιεῖ κανεὶς τὴ γνώση γιὰ τὸ

10) Παράβ. Ἰωάν. Φιλοπόνου, Σχόλια εἰς τὸ περὶ ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔκδ. Βερολίνου.

ὠρισμένο αὐτὸ α, δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ φέρῃ στὸ φῶς, στὴν πραγματικότητα, κάτι, ποὺ ἔχει μέσα του κατὰ τὴ δυνατότητα. Καί στις δύο περιπτώσεις μιλάμε λοιπὸν γιὰ ἕναν, ποὺ γνωρίζει δυνάμει, ἀλλὰ κάθε φορά ἐννοοῦμε κάτι ἄλλο.¹¹⁾

Τὴ μιὰ φορά ἐννοοῦμε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τὴ γνώση μπορεῖ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ μὲ τὴ μάθηση καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι κατὰ τὴ δυνατότητα ἕνας γνώστης. Τὴ δεύτερη φορά ὅμως ἐννοοῦμε, ὅτι αὐτὸς ἔχει τὴ γνώση καὶ μπορεῖ νὰ τὴν φέρῃ στὸ φῶς, νὰ τὴν θέσῃ σὲ ἐνέργεια.¹²⁾ Στὴν πρώτη περίπτωση μεταβάλλεται ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀναδοχὴ τῆς γνώσης καὶ ἔρχεται ἀπὸ τὴν μιὰ κατάσταση στὴν ἄλλη, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀγνοία στὴ γνώση.¹³⁾ Στὴ δεύτερη περίπτωση δὲν ὑπάρχει τέτοια ἀλλαγὴ, μεταβολή, γιατί ὁ ἄνθρωπος κατέχει τὴ γνώση καὶ δὲν χρειάζεται παρὰ μόνον νὰ τὴν φέρῃ στὸ φῶς. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ξεχωρίσωμε δυὸ βαθμίδες τοῦ δυνάμει· στὴν πρώτη λείπει γενικὰ ἡ μορφή, στὴ δεύτερη ἡ μορφή ὑπάρχει μέσα στὴν «ἔξιν», ὅμως ὄχι ἐνεργεία, ἀλλὰ δυνάμει.

Ἀντίθετα σ' αὐτὸ μιλάμε γιὰ τὴν πραγματικότητά τῆς γνώσης, ὅταν ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται μέσα στὴ πραγμάτωση τῆς ἐνεργείας τῆς γνώσης καὶ πραγματικὰ θεωρεῖ τὴ γνώση. Ἐκτεῖς αὐτοῦ μιλάμε γιὰ τὴν πραγματικότητά τῆς γνώσης, ἐφ' ὅσον ἡ γνώση ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἔξιν πρὸς τὴν πραγματικότητά, ὅπως συμβαίνει τοῦτο σ' ἕναν ἄνθρωπο, ποὺ ἔχει τὴ γνώση. Ὡστε εἶναι δυνατό καὶ γιὰ τὴν πραγματικότητά νὰ γίνῃ λόγος κατὰ δύο τρόπους. Γενικὰ λοιπὸν μιλάμε γιὰ τὸ δυνάμει παντοῦ ἐκεῖ, ὅπου ἡ μορφή βέβαια λείπει, μπορεῖ ὅμως νὰ ἔλθῃ, καὶ γιὰ τὸ ἐνεργεία παντοῦ ἐκεῖ, ὅπου εἶναι δυνατό νὰ ἔχωμε ἢ ἔχομε ἀπόλυτη παρουσία τῆς μορφῆς.

Ἐμιλήσαμε πρὶν γενικὰ γιὰ ἕνα εἶδος παιθητικότητος, ποὺ ἔχει ἡ αἰσθητικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς. Τοῦτο ὅμως πρέπει τώρα νὰ τὸ προσδιορίσωμε πιὸ καλά. Δὲν εἶναι ὅμως πάλι δυνατό νὰ φθάσωμε στὸν

11) Περὶ ψυχῆς, 417, α, 21-28. «Ἐκάτερος δὲ τούτων οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον δυνατός ἐστιν».

12) Περὶ ψυχῆς, 417, α, 27-28. «Ὁ μὲν οἶ τὸ γένος τοιοῦτον καὶ ἡ ὕλη ὁ δ' ὅτι βουληθεὶς δυνατός θεωρεῖν».

13) Περὶ ψυχῆς, 417, α, 31. «Διὰ μαθήσεως ἀλλοιωθεὶς».

προσδιορισμὸ τοῦτον, ἂν δὲν καθορίσωμε πρὶν τὴν ἔννοια τοῦ «πάσχειν», γιατί τούτου ἡ σημασία δὲν εἶναι ἀπλή. Ὅταν μιλάμε γιὰ «πάσχειν» ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ πρῶτα ἓνα εἶδος φθορᾶς ἐνὸς ὄντος ἀπὸ τὸ ἀντίθετό του καὶ δεύτερα ἐννοοῦμε τὴ διατήρηση ἐκείνου πού εἶναι στὴ δυνατότητα ἀπὸ ἐκεῖνο πού εἶναι στὴν πραγματικότητα καὶ πού εἶναι ὅμοιο μ' αὐτό.¹⁴⁾ Μ' αὐτὸ δὲν ἐννοοῦμε τίποτε ἄλλο παρὰ τὸν τρόπο καὶ τὸ μέσο μὲ τὰ ὅποια κάτι τι ἔρχεται ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὴν πραγματικότητα. Τὴν πρώτη φορά ὁδηγεῖ τὸ «πάσχειν» στὴν καταστροφή μιᾶς ποιότητας ἀπὸ μιὰν ἄλλη, τὴν ἀντίθετη, ὅπως γίνεται τοῦτο μὲ τὰ χρώματα, ὅπου τὸ ἓνα ἀφανίζεται ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὴ δεύτερη φορά ὁδηγεῖ τὸ «πάσχειν» στὴν τελειότητα καὶ γιὰ τοῦτο πρόκειται ἐδῶ κυρίως γιὰ ἓνα γίνεσθαι τῆς μορφῆς, πού ὑπῆρχε στὴ δυνατότητα. Τοῦτο συμβαίνει π. χ. ὅταν ἔχη κανεὶς τὴ γνώση γιὰ κάτι καὶ τὴν φέρνει κανεὶς στὸ φῶς, τὴν φέρνει στὴν πραγματικότητα. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν σχέση, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἔξη καὶ στὴν ἐντελέχεια. Κατὰ τὴν πραγμάτωση τῆς γνώσης δὲν μπορεῖ πιά νὰ γίνῃ λόγος γιὰ «ἀλλοιοῦσθαι», γιὰ μεταβολή, ἀλλὰ γιὰ προχώρημα στὴν καθ'αυτὸ οὐσία, στὴν ἐντελέχεια.¹⁵⁾ Ἐδῶ δὲν καταστρέφεται ἡ μιὰ ποιότητα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἡ ἔξη τῆς γνώσης μένει ἐδῶ ἢ ἴδια, μόνον ὅτι ἔρχεται στὸ φανέρωμά της. Γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθό, ὅταν λέη κανεὶς, ὅτι ἐκεῖνος πού σκέπτεται, ὅταν σκέπτεται, μεταβάλλεται.¹⁶⁾ Ἄν τοῦτο ἦταν ὀρθό, θὰ ἔπρεπε καὶ γιὰ τὸν χτίστη νὰ εἰποῦμε, ὅταν χτίζει, ὅτι μεταβάλλεται. Ὅταν ὁ χτίστης ἐνεργῇ, δὲν παθαίνει καμμία ἀλλοίωση σχετικὰ μὲ τὴν τέχνη, ἀλλὰ προχωρεῖ ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ἀργίας στὴν κατάσταση τῆς ἐνέργειας. Ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόκτηση μιᾶς μορφῆς καὶ τὴν ἀπώλεια μιᾶς ἄλλης. Ἐπίσης δὲν λέμε γιὰ τὸν γεωμέτρη, ὅταν θεωρῇ τὰ θεωρήματά του, ὅτι ἀλ-

14) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 2—3. «Οὐκ ἔστι δ' ἀπλοῦν οὐδὲ τὸ πάσχειν, ἀλλὰ τὸ μὲν φθορὰ τις ὑπὸ τοῦ ἐναντίου, τὸ δὲ σωτηρία μᾶλλον τοῦ δυνάμει ὄντος ὑπὸ τοῦ ἐντελεχείᾳ ὄντος καὶ ὁμοίου».

15) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 5—7. «Θεωροῦν γὰρ γίνεται τὸ ἔχον τὴν ἐπιστήμην, ὅπερ ἢ οὐκ ἔστιν ἀλλοιοῦσθαι (εἰς αὐτὸ γὰρ ἢ ἐπίδοσις καὶ εἰς ἐντελέχειαν) ἢ ἕτερον γένος ἀλλοιώσεως».

16) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 8.

λοιώνεται. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις, δηλαδή πάντα όταν προχωρούμε από την ἔξη στην ἐνέργεια, δὲν πρόκειται κυρίως γιὰ ἀλλοίωση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἴδιας τῆς μορφῆς ἑνὸς πράγματος. Ἀλλοίωση ἀντίθετα ὑπάρχει παντοῦ ἐκεῖ, ὅπου κάτι μεταβαίνει ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη μορφή σὲ μιὰ ἄλλη ἐπίσης ὀρισμένη μορφή, ἂν π.χ. κάτι, ποὺ εἶναι θερμό, γίνεται ψυχρό. Ὡστε δὲν εἶναι ὀρθό, ὅταν κανεὶς κάθε μετάβαση ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἶναι «δυνάμει» σ' αὐτὸ ποὺ εἶναι «ἐνεργεία» τὴν χαρακτηρίσει γιὰ ἀλλοίωση. Σημασία ἔχει ἔδω τοῦτο, ὅτι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ἔξης πρὸς τὴν ἐντελέχεια, δηλαδή πρὸς τὴν τελειότητα, εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ βία τὴν ὁμοιότητα, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἔξη καὶ σ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἐντελέχεια. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἡ ἐντελέχεια πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ἀντικειμενικοποίηση ἐκείνου ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν ἔξη. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀντικειμενικὴ μορφή εἶναι πάντα ἡ αἰτία ἐκείνου ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν ἔξη, μπορούμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν ἔξη ἔρχεται στὴν πραγματικότητα, δηλαδή φανερώνεται ἐξ αἰτίας ἐκείνου ποὺ εἶναι ἀντικειμενικό. Ὅπως ἐκεῖνο ποὺ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι πραγματικότητα καὶ ἐνέργεια εἶναι ὅμοιο μ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι δυνατότητα καὶ «ἔξις», ἔτσι κι' ἐκεῖνο ποὺ διαθέτει τὴν «ἔξιν» μ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι σὲ ἐνέργεια εἶναι ὅμοια τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Ἐφ' ὅσον ὅμως αὐτὰ εἶναι ὅμοια, μπορούμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ εἶναι στὴν «ἔξιν» εὐοδώνεται πρὸς τὴν ἐνέργεια ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι σὲ ἐνέργεια. Τότε μπορούμε νὰ μιλήσουμε, ὅπως τὸ κάνει ὁ Ἀριστοτέλης, γιὰ μιὰ διατήρηση (σωτηρία) καὶ ὄχι γιὰ μιὰ ἀλλοίωση. Διατηρεῖται δηλαδή ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει «δυνάμει» ἢ ὡς «ἔξις» ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει «ἐντελεχεία» καὶ εἶναι ὅμοιο μ' αὐτό. Ὅταν κανεὶς ἐνεργῆ σύμφωνα μὲ τὴν ἔξη, σώζει μ' αὐτὸ τὴν μορφή του. Ὡστε ἡ ἐνέργεια εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ἔξης. Κατὰ τὴν ἔννοια τούτη εἶναι ἡ θεωρία ἡ σωτηρία καὶ ἡ τελείωση τῆς θεωρητικῆς ἔξης. Ἐδῶ λοιπὸν δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ ἀλλοίωση οὔτε γιὰ «πάσχειν». Ὅταν λοιπὸν ἓνας προχωρῆ ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ἔξης πρὸς τὴν ἐνέργεια ἐξ αἰτίας τοῦ ἀντικειμένου τῆς νόησης ἢ τοῦ ἀντικειμένου τῆς αἴσθησης, τότε δὲν πρόκειται γιὰ ἀλλοίωση, γιατί ἐκεῖνος ποὺ προχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἔξη στὴν ἐνέργεια δὲν παθαίνει τίποτε, ἀλλὰ ἀπλῶς φανερώνει ἐκεῖνο ποὺ εἶχε μέσα του.

Ἔχομε λοιπὸν ἐδῶ ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος σχέσης ἀνάμεσα στὸ «δυνάμει» καὶ «ἐνεργεία», ὅπου τὸ «δυνάμει» εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ «ἔξει», καὶ τὸ «ἐνεργεία» πάλι ταυτόσημο μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ μορφή. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ μιλήσωμε γιὰ «πάσχειν» καὶ ὅταν ἀκόμα ἓνα παιδί προχωρῇ ἀπὸ τὴν πρώτη βαθμίδα τοῦ «δυνάμει» στὴν πρώτη βαθμίδα τοῦ «ἐνεργεία», δηλαδή ὅταν ἓνα παιδί, ποὺ εἶναι «δυνάμει δεκτικὸν τῆς ἐπιστήμης» ὁδηγηθῇ στὴν ἔξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γνώσης, ὅπως συμβαίνει τοῦτο σὲ κάθε «διδάσκειν».¹⁷⁾ Μὲ τὸ «διδάσκειν» ἓνας, ποὺ μέσα του ἡ γνώση ὑπάρχει μόνον «δυνάμει», ὁδηγεῖται ἀπὸ ἓναν ἄλλον, ποὺ μέσα του ἡ γνώση εἶναι «ἐντελέχεια», στὴν ἔξη τῆς γνώσης. Καὶ αὐτὴ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν δυνατότητα στὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὴν ἀτέλεια στὴν ἐντέλεια, δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ θεωρηθῇ ὡς «πάσχειν», γιὰτὶ «πάσχειν» σημαίνει, ὅπως εἶπαμε πρὶν, φθορὰ καὶ καταστροφὴ. Ἄν ὅμως θελήσῃ κανεὶς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ὁδηγίας πρὸς τὴ μορφή νὰ τὸ θεωρήσῃ ὡς «πάσχειν», τότε θὰ ὑπάρχουν δύο εἶδη τῆς ἀλλοίωσης, ἢ μία θὰ ὑπάρχῃ ὅταν κάτι χάνῃ τὴ μορφή του καὶ ἡ ἄλλη θὰ ὑπάρχῃ ὅταν κάτι βροῖσκῃ τὴ μορφή του καὶ τὴ φύση του.¹⁸⁾ Ὡστε θὰ ἐχαρακτήριζε κανεὶς ὡς «πάσχειν» κι' ἐκεῖνο ὅπου ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι κάτι προωρισμένο νὰ κατευθύνεται, δηλαδή τὴν πραγμάτωση τῆς μορφῆς του.

Πρὶν προχωρήσωμε πιὸ πέρα καὶ ἐφαρμόσωμε τίς γενικὲς αὐτὲς σκέψεις στὴν αἴσθησι, συνοψίζομε ὅλη αὐτὴν τὴν πορεία τῶν σκέψεων τοῦ Ἀριστοτέλη. Πρῶτα ξεκίνησε ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ αἴσθησι φαίνεται νὰ ἔγκειται σὲ ἓνα «κινεῖσθαι» καὶ «πάσχειν», γιὰτὶ φαίνεται πὼς εἶναι μιὰ ἀλλοίωση. Γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ σ' αὐτό, ἂν δηλαδή ἡ αἴσθησι, τὸ αἴσθημα, εἶναι μιὰ ἀλλοίωση ἢ ὄχι, προχώρησε στὸ ἄλλο ζήτημα, ποὺ ἔγκειται σὲ τοῦτο, ἂν τὸ ὅμοιο παθαίνη τίποτε ἀπὸ τὸ ὅμοιο, ἢ ἂν τὸ ἀντίθετο παθαίνη τίποτε ἀπὸ τὸ ἀντίθετο. Σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἔθεσε ὁ Ἀριστοτέλης κι' ἓνα ἄλλο ἀκόμα, γιὰτὶ δηλαδή ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ,

17) Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει δύο εἶδη τοῦ «δυνάμει», τοῦ «ἐνεργεία» καὶ τοῦ «πάσχειν». Τὸ πρῶτο εἶδος τοῦ «δυνάμει» σημαίνει τὴ δυνατότητα χωρὶς τὴν ἔξη, τὸ δεύτερο εἶδος σημαίνει τὴ δυνατότητα ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν ἔξη, χωρὶς τὴν ἐνέργεια.

18) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 14—16.

ἢ ἡ αἴσθησις, δὲν αἰσθάνεται τὰ ἴδια της τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἀφοῦ εἶναι βέβαια κι' αὐτὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Στὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντάει ὁ Ἀριστοτέλης λέγοντας, ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της μόνον δυνατότητα καὶ ὄχι πραγματικότητα. Δὲν μπορεί μόνη της νὰ ἔλθῃ στὴν πραγματικότητα τῆς μορφῆς της, ὅπως καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι νὰ κατῆ δὲν μπορεί μόνο του ν' ἀνάψῃ καὶ ν' ἀρχίσῃ νὰ καίεται. Ἡ αἴσθησις δὲν μπορεί νὰ ἐνεργήσῃ πέρα ἀπὸ τὸ αἰσθητήριο ὄργανο. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τίποτε δὲν μπορεί νὰ ἐνεργήσῃ ἐπάνω στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του καὶ τίποτε δὲν μπορεί μόνο του νὰ πάθῃ κάτι. Ἄν λοιπὸν ἡ αἴσθησις αἰσθάνεται ἐξ αἰτίας ἑνὸς «πάσχειν», τότε εἶναι φανερό, ὅτι αὐτὴ δὲν μπορεί μόνη της νὰ αἰσθανθῆ τὸν ἑαυτὸ της, δηλαδή ν' ἀντιληφθῆ τὸ αἰσθητήριο ὄργανό της, γιατί μόνη της δὲν μπορεί τίποτε νὰ πάθῃ. Ὡστε ἡ αἴσθησις ἔρχεται στὴν πραγματικότητα τῆς μορφῆς της μέσῳ ἑνὸς ἄλλου, καὶ συνεπῶς πάσχει κάτι. Τοῦτο ὅμως τὸ ἄλλο πρέπει νὰ εἶναι ἓνα «ποιητικόν» καὶ «ἐνεργεῖα ὄν». Ἐκεῖνο πάλι ποὺ πάσχει, ἡ αἴσθησις, πρέπει στὴ δυνατότητα νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι τὸ ποιητικό, ἐκεῖνο ποὺ ἐνεργεῖ, στὴν πραγματικότητα. Ἔτσι εἶναι τὸ ξύλο στὴ δυνατότητα ὅ,τι εἶναι ἡ φωτιά στὴν πραγματικότητα, γιατί τὸ ξύλο τὸ ἀναγκάζει ἡ φωτιά νὰ καίεται. Ἐπίσης εἶναι ὁ μαθητὴς στὴ δυνατότητα ὅ,τι εἶναι ὁ δάσκαλος στὴν πραγματικότητα, γιατί ὁ μαθητὴς παθαίνει κάτι ἀπὸ τὸ δάσκαλο ὁ ὁποῖος εἶναι «ἐνεργεῖα». Ὡστε μπορούμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ πάσχει, πρὶν ἀκόμα πάθῃ, εἶναι ἀνόμοιο μ' ἐκεῖνο ποὺ ἐνεργεῖ, ὅταν ὅμως πιά ἔχει πάθῃ κάτι, τότε γίνεται ὅμοιο μ' αὐτὸ.¹⁹⁾ Ὡστε βλέπομε ὅτι ἀπὸ μιὰ ὁρισμένη πλευρὰ μπορούμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι τὸ ὅμοιο ἀπὸ τὸ ὅμοιο κάτι παθαίνει, ἀπὸ μιὰν ἄλλη ὅμως πλευρὰ μπορούμε νὰ ἰσχυρισθῶμε τὸ ἀντίθετο. Ἐπειτα ἀπ' αὐτὰ ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ σὲ μιὰ ἀποσαφήνιση τοῦ ζεύγους τῶν ἐννοιῶν «δυνάμει» καὶ «ἐνεργεῖα» καὶ τοῦ ζεύγους τῶν ἐννοιῶν «ποιεῖν» καὶ «πάσχειν». Τόσο ἡ ἐννοια τοῦ «δυνάμει» ὅσο καὶ ἡ ἐννοια τοῦ «ἐνεργεῖα» ἔχουν διπλὴ σημασία. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ «ποιεῖν» καὶ «πάσχειν». Τὸ «πάσχειν» εἶναι δυνατόν νὰ σημαίνη εἴτε τὴ φθορὰ ἀπὸ ἓνα ἄλλο εἴτε τὴν σωτηρία ἀπὸ ἓνα ἄλλο.

19) Περί ψυχῆ, 417, α, 20. «Πεπονθὸς δ' ὁμοίων εἶσιν».

Ὅταν λοιπὸν δεχθοῦμε, ὅτι ἡ αἴσθησις ἢ καλύτερα ἡ αἰσθητικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς κάτι παθαίνει ἐξ αἰτίας τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, τοῦτο βέβαια δὲν εἶναι καμμιά φθορά, ἀλλὰ σωτηρία τῆς οὐσίας της, γιατί μ' αὐτὸ ἡ δύναμη αὐτὴ φθάνει σ' ἐκεῖνο ποὺ ἀληθινὰ εἶναι, δηλαδή στὴν ἐντέλειά της. Ἐπειτα ἀπ' αὐτὰ προχωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ γονιμοποιήσῃ τὴ σειρά αὐτὴ τῶν σκέψεων του σχετικὰ μὲ τὴν ἴδια τὴν αἴσθησις.

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα θὰ ἦτανε τώρα, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἂν μπορῆ κανεὶς τίς δυὸ ἔννοιες τοῦ «δυνάμει» καὶ τοῦ «ἐνεργείᾳ» νὰ τίς ἐφαρμόσῃ στὴν αἰσθητικὴ ψυχὴ, ἢ στὴ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι. Τὸ «δυνάμει», ὅπως εἶδαμε πρῶτα, σημαίνει πρῶτα τὴν ἱκανότητα ἀναδοχῆς μιᾶς μορφῆς, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἔξι καὶ δεύτερα τὴν ἔξι τὴν ἴδια, δηλαδή τὴν κατοχὴ τῆς μορφῆς χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐνέργεια. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι «δυνάμει αἰσθητικὸν» μὲ τὴν πρώτη σημασία, ὅταν εἶναι ἀκόμα σπόρος καὶ ὕλη τοῦ ζωντανοῦ ὄντος. Ἡ ὕλη αὐτὴ τοῦ ζωντανοῦ ὄντος, ποὺ εἶναι ἓνα μὲ τὸ σπόρο, ὀδηγεῖται ἀπὸ τὴν κατάστασι τοῦ «δυνάμει» τῆς πρώτης βαθμίδας στὴν κατάστασι τοῦ «δυνάμει» τῆς δεύτερης βαθμίδας καὶ ἐκεῖνο ποὺ τὴν ὀδηγεῖ εἶναι τὸ κυοφοροῦν, γιατί κατὰ τὴν κυοφορίαν δὲν γίνεται τίποτε ἄλλο μὲ τὴν αἰσθητικὴ ψυχὴ παρὰ τοῦτο, δηλαδή τὸ προχώρημά της ἀπὸ τὸ «δυνάμει» τῆς πρώτης βαθμίδας στὸ «δυνάμει» τῆς δεύτερης βαθμίδας. Ὡστε ἡ πρώτη μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσις²⁰⁾ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, τοῦ αἰσθητικοῦ, εἶναι ἐκεῖνη ποὺ συντελεῖται κατὰ τὴν κυοφορίαν τοῦ ζωντανοῦ ὄντος, γιατί ὅταν γεννιέται κάτι ἔχει κι' ὅλας τὴν ἱκανότητα τοῦ αἰσθάνεσθαι.²¹⁾ Ὡστε τὸ ζωντανὸ ὄν γεννιέται μὲ τὴν αἰσθητικὴ ἔξι. Ἡ δεύτερη μεταβολὴ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, ἢτοι ἡ μετάβασι ἀπὸ τὴν ἔξι στὴν ἐνέργεια, γίνεται μὲ βάση τὰ αἰσθητικὰ ὄντικείμενα. Γιὰ τοῦτο οἱ αἰσθήσεις λειτουργοῦν ἀμέσως μὲ τὴ γέννησι καὶ τὸ γεννώμενο ἀντιδρᾷ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, ὄχι μόνον μὲ τὴν ἀφή, ἀλλὰ καὶ μὲ τίς ἄλλες αἰσθήσεις. Ἡ αἴσθησις λοιπὸν προχωρεῖ ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὴν πραγματικότητα μέσῳ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων.

20) Περὶ ψυχῆς, 417, σ. 16—17.

21) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 18.

Ἔτσι ὅμως ἔχει ἤδη ἐφαρμοσθῆ ἡ διπλὴ ἔννοια τῆς ἐνεργείας καὶ στὴν αἴσθησι, γιατί πρῶτα πρέπει νὰ νοήσωμε τὴν αἴσθησι ὡς ἐνεργεία καὶ δεύτερα ὡς ἔξι. Μέσα στὴν ἔξι ὑπάρχει ὄχι μόνον ἡ ἔννοια τοῦ «δυνάμει» ἀλλὰ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ «ἐνεργεία».

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ λογικὰ μέρη τῆς ψυχῆς. Καὶ ἐδῶ μπορούμε μὲ διπλὴ σημασία νὰ μιλήσωμε γιὰ τὸ «δυνάμει» καὶ τὸ «ἐνεργεία». Στὴν ἀντίφρασή του μὲ τὸ σῶμα εἶναι ὁ νοῦς δεδομένος μόνον σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «δυνάμει». Προχωρεῖ ὅμως στὴ δεύτερη βαθμίδα τοῦ «δυνάμει», δηλαδὴ πρὸς τὴν ἔξι, μέσῳ τῆς μάθησις, ἢ ξυπνάει καὶ μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Ὄταν ὅμως πιά ὁ νοῦς ἔχη τὴν ἔξι, τότε μπορεῖ νὰ ἐνεργῆ μόνος του, δηλαδὴ νὰ προχωρῆ ἀπὸ τὴν ἔξι στὴν ἐνεργεία· ἔχει τότε ὁ νοῦς τὸ «ποιητικὸν» μέσα του. Ὁ νοῦς προχωρεῖ στὸ λόγο, δηλαδὴ στὴν ἀντικειμενικὴ κρίσι, μόνος του.

Τοῦτο ἰσχύει βέβαια σὲ ἰδιαίτερο βαθμὸ γιὰ τὸν καθαρὸ νοῦ, ποὺ εἶναι χωρισμένος ἀπὸ τὸ σῶμα. Μέσα στὸν καθαρὸ νοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὸ «δυνάμει» τῆς πρώτης βαθμίδας, γιατί ὡς καθαρὸς νοῦς ἔχει ὅλα τὰ νοητὰ ὡς πρὸς τὴν ἔξι μέσα του.

Μιὰ βαθειὰ διαφορὰ λοιπὸν ἀνάμεσα στὴν αἴσθησι καὶ στὸ νόησι ἔγκειται σὲ τοῦτο, ὅτι ἡ αἴσθησι ἔχει τὸ «ποιητικὸν τῆς ἐνεργείας» ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, ἐνῶ ἡ νόησι, ὁ νοῦς, ἔχει τὸ ποιητικὸ μέσα του.²²⁾ Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς διαφορᾶς εἶναι, ὅτι ἡ αἴσθησι ἀντιλαμβάνεται πάντα κάτι εἰδικό, ἐνῶ ἡ νόησι πάντα κάτι γενικό. Κάθε εἰδικὸ ὅμως εἶναι αἰσθητὰ δοσμένο, καὶ εἶναι σωματικὸ, ἐνῶ κάθε γενικὸ εἶναι νοητὸ καὶ λόγος, καὶ περιέχεται μέσα στὴν ψυχὴ. Γιὰ τοῦτο δὲ χρειάζεται ὁ νοῦς κάτι ἔξωτερο, γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν τελειότητά του· μπορεῖ μόνος του, μὲ τὴ δική του ἐλευθερία, νὰ προχωρήσῃ στὴ σκέψι, ἐνῶ ἡ αἴσθησι δὲν μπορεῖ μόνη της νὰ αἰσθανθῆ, ἀλλὰ χρειάζεται πάντοτε κάτι ἄλλο, τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, μέσῳ τοῦ ὁποίου φθάνει στὴν τελειότητά της.²³⁾

22) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 19—24. «Διαφέρει δέ, ὅτι τοῦ μὲν τὰ ποιητικὰ τῆς ἐνεργείας ἔξωθεν, τὸ δρατὸν καὶ τὸ ἀκουστὸν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν αἰσθητῶν. Αἴτιον δ' ὅτι τῶν καθ' ἕκαστον ἢ κατ' ἐνεργείαν αἰσθησις, ἢ δ' ἐπιστήμη τῶν καθόλου· ταῦτα δ' ἐν αὐτῇ πῶς ἐστὶ τῇ ψυχῇ».

23) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 24—25. «Διὸ νοῆσαι μὲν ἐπ' αὐτῷ, ὁπόταν βούληται, αἰσθάνεσθαι δ' οὐκ ἐπ' αὐτῷ».

Ἐπάνω σ' αὐτὴν τῇ διαφορᾷ ἀνάμεσα στὴν αἴσθησι καὶ στὴ νόησι στηρίζεται καὶ ἡ διαφορὰ τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἔχουν νὰ κάμουν μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, καὶ τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἔχει νὰ κάμη μὲ τὸ γενικό. Οἱ ἐπιστῆμες, ποὺ καταγίνονται μὲ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων, δὲν μποροῦν μόνες τους νὰ θέσουν τὸ ἀντικείμενό τους, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχη σ' αὐτὲς δοθῆ τὸ ἀντικείμενο ἀπ' ἔξω.²⁴⁾

Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἐδῶ σημασία εἶναι τοῦτο, ὅτι τὸ «δυνάμει» δὲν εἶναι κάτι ἀπλό,²⁵⁾ ἀλλὰ, ὅπως ἐδείξαμε, πρέπει νὰ ξεχωρίσωμε δύο βαθμίδες του, καὶ ὅτι μέσα στὴν αἰσθητικὴ ψυχὴ, στὸ «αἰσθητικόν», εἶναι δυνατό νὰ διαπιστώσωμε καὶ τὶς δύο αὐτὲς βαθμίδες. Πρέπει τὰ δύο τοῦτα εἶδη τοῦ «δυνάμει» νὰ τὰ χωρίσωμε αὐστηρά, ἂν θέλωμε νὰ καταλάβωμε τὴν οὐσίαν τῆς αἴσθησις. Στὴν αἰσθητικὴ ψυχὴ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὡς ζωντανὸ ὄν, ἀνήκει τὸ «δυνάμει» τῆς δεύτερης βαθμίδας, δηλαδὴ ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι ἔξη, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐνέργεια καὶ πραγματικότητα μέσῳ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων· ὥστε φθάνει μ' αὐτὰ στὴν τελειότητά της. Ἄν θέλῃ κανεὶς αὐτὸ νὰ τὸ ὀνομάσῃ «πάσχειν», μπορεῖ νὰ τὸ κάμη· πρέπει ὅμως τότε νὰ συλλάβῃ καθαρὰ τὴν ἔννοια, ποὺ θὰ ὑπάρχῃ μέσα σ' αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμό. Πολὺ πιὸ σπουδαῖο ὅμως εἶναι ἐδῶ τοῦτο, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ στὴ δυνατότητά της εἶναι τὸ ἴδιο μ' ἐκεῖνο ποὺ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο εἶναι στὴν πραγματικότητα, ἐφ' ὅσον δὲ μ' αὐτὸ ὀδηγεῖται ἡ ψυχὴ στὴν τελειότητά της.

Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ δὲν παθαίνει βέβαια τίποτε ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, δηλαδὴ δὲν ἀρνεῖται τὴν ἰδική της ἔξη, ὅταν συμορφώνεται καὶ ὁμοιώνεται μ' αὐτό, ἀλλὰ ἀναδέχεται μόνον τὴ μορφή του. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲ γίνεται μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι τάχα ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ γίνεται ἡ ὕλη τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, ἢ ὅτι γενικὰ ὑφίσταται ἓνα ὕλικὸ πάθημα. Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ ἀναδέχεται μόνον τὴ μορφή τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦτο γίνεται κατὰ τρόπο γνωστικό. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ ψυχὴ φέρεται σ' αὐτὴν τὴν ἐνέργεια ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι εἶναι ὅμοια μ' αὐτὸ καὶ μάλιστα, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι στὴ δυνατότητά της ἐκεῖνο ποὺ τὸ ἀντικείμενο εἶναι στὴν πραγ-

24) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 25—29.

25) Περὶ ψυχῆς, 417, β, 30, Οὐχ' ἀπλοῦ ὄντος τοῦ δυνάμει λεγομένου.

ματικότητα. Θέλει κανείς αυτό να το χαρακτηρίσει ως «πάσχειν», μπορεί βέβαια να το κάμη' και ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης το κάνει, ὄχι μόνον πρὶν ἀκόμα ἀποσαφηνίσει τις ἔννοιες αὐτές, ἀλλὰ καὶ ἔπειτα. Ἔτσι λέει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ αἰσθάνεται, ὄχι βέβαια στὴν κατάσταση τοῦ «πάσχειν», ἀλλὰ ἀφοῦ πιά ἔχει δεχθῆ τὴν ἐπίδραση τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο.²⁶⁾ Ὡστε τὸ αἰσθάνεσθαι πρὶν ἀκόμα πάθῃ κάτι δὲν εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ αἰσθητό, καὶ γιὰ τοῦτο εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ἐπίδραση. Ὁμοιο ὅμως γίνεται μὲ τὸ αἰσθητὸ εὐθύς ὡς προχωρήσει ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὴν πραγματικότητα, εὐθύς ὡς φθάσει στὴ μορφή του. Ὡστε γενικὰ μπορούμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴν αἰσθησι, τὸ αἰσθάνεσθαι γενικὰ, ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα εἶναι ὅ,τι εἶναι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα στὴν πραγματικότητα, δηλαδή, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ στὴν οὐσία της εἶναι ὅ,τι εἶναι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ φθάνει στὴν πραγματικότητά της πάντα μὲ βία ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, δηλαδή ἐφ' ὅσον μὲ τὴ βοήθειαν αὐτῶν φθάνει στὴ μορφή της, εἶναι κατ' ἀνάγκην κάτι ποὺ εἶναι ὀλωσδιόλου δεμένο μὲ τὸ ἔμψυχο. Δὲν μπορεί ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὸ ἔμψυχο ὄν. Εἶναι λοιπὸν ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ ἡ δύναμις ἐκείνη μέσῳ τῆς ὁποίας τὸ ζωντανὸ ὄν, ὅταν παθαίνη κάτι ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ κάπως μεταβάλλεται, γίνεται ὅμοιο μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τὰ ἀντιλαμβάνεται.

Ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἀποψη λοιπὸν ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, δηλαδή μὲ τις μορφές των. Ἢ αἰσθησι, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι τὸ δεκτικὸ τῶν αἰσθητῶν μορφῶν, χωρὶς τὴν ὕλη τους.²⁷⁾ Καὶ γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τοῦτο πλαστικὰ μεταχειρίζεται ἐκείνη, ὅπως λέει ὁ Ἑγελος, τὴν «περίληψη παρομοίωση, ποὺ τόσο συχνὰ ἐπροξένησε παρεξηγήσεις».²⁸⁾ Ὁ Ἀριστοτέλης λέει δηλαδή, ὅτι ὅπως τὸ

26) Περὶ ψυχῆς, 418, α, 4—5. «Πάσχει μὲν οὖν οὐχ' ὅμοιον ὄν, πεπονθὸς δ' ὁμοίωται καὶ ἔστιν οἶον ἐκεῖνο».

27) Περὶ ψυχῆς, 424, α, 17—18. «Ὅτι ἡ μὲν αἰσθησις ἐστὶ τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν ἀνευ τῆς ὕλης».

28) Hegel, Sämtliche Werke, Jubiläumsausgabe, τόμ. 18ος σελ. 378.

κερὶ δέχεται μόνον τὸ σημάδι τοῦ χρυσοῦ δακτυλιδιοῦ, χωρὶς νὰ δέχεται τὸν ἴδιο τὸ χρυσό, ἀλλὰ μόνον τὴν καθαρὴ του μορφή, ὅμοια παθαίνει καὶ ἡ αἴσθησις, ποὺ εἶναι στραμμένη σ' ἓνα εἰδικὸ ἀντικείμενο, μιὰ ἐπίδραση ἀπ' αὐτὸ ποὺ ἔχει χρῶμα ἢ γευστικότητα ἢ ἤχο... ἀλλὰ ἡ ἐπίδραση τούτη γίνεται μόνον στὴ μορφὴ τῆς αἴσθησις.²⁹⁾ Ὁ Ἔγγελος λέει γιὰ τὴν παρομοίωση αὐτήν, «πὼς δὲν πρέπει νὰ κρεμιέται κανεὶς ἀπ' αὐτήν, γιατί εἶναι μιὰ εἰκόνα, μὲ τὴν ὁποία πρόκειται νὰ γίνῃ φανερό. ὅτι ἡ παθητικότητα τῆς αἴσθησις ἀφορᾷ μόνον τὴ μορφή. Ἡ παρομοίωση αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ στὸ ὅτι ἡ μορφὴ ἔρχεται μόνον στὴν ψυχὴ... Μὲ κανένα τρόπο δὲν πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ εἶναι τὸ παθητικὸ κερὶ καὶ νὰ δέχεται ἀπ' ἔξω τὸν προσδιορισμὸ τῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ μορφὴ, καὶ ἡ μορφὴ εἶναι τὸ γενικό. ἡ ἀναδοχὴ τῆς μορφῆς δὲν εἶναι ὅπως ἐκεῖνη ποὺ γίνεται ἐπάνω στὸ κερὶ. Ἡ ἀνάληψη, ἀναδοχὴ τῆς μορφῆς εἶναι ἄλλο τόσο ἐνεργητικότητα τῆς ψυχῆς· ὅταν ἐκεῖνο ποὺ αἰσθάνεται πάθῃ κάτι, αἶρει τὴν παθητικότητά του, μένει ταυτόχρονα ἐλεύθερο ἀπ' αὐτήν... Μέσα στὴν αἴσθησις εἶναι βέβαια ἡ ψυχὴ κάτι παθητικό· ἀλλὰ μεταβάλλει τὴν μορφὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου σὲ κάτι δικό της».³⁰⁾

Καθὼς λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἀναδέχεται τὶς μορφές, τὰ «εἶδη», τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, δὲν συμπεριφέρεται ἐντελῶς παθητικά, ὅπως ὁ καθρέφτης ἢ τὸ κερὶ, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ συμμετέχει καὶ ἐνεργητικὰ κατὰ τὴν αἴσθησις, γιατί διαθέτει ταυτόχρονα καὶ τὴ γνώση καὶ τὴ διάρρηξη τῶν μορφῶν. Ὁ καθρέφτης δὲν μπορεῖ οὔτε τὸν ἑαυτὸ του νὰ διακρίνῃ οὔτε μπορεῖ νὰ διακρίνῃ καὶ ν' ἀντικειμενικοποιήσῃ τὴν εἰκόνα, δηλαδὴ τὴν μορφὴ, ποὺ καθρεφτίζεται μέσα του. Ἡ αἴσθησις ὅμως ἀναδέχεται τὴν καθαρὴ μορφὴ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ὄχι τὴν ὕλη του. Ἀπὸ τὴν ὕλη τοῦ ἀντικειμένου ἡ αἴσθησις δὲν μπορεῖ νὰ δεχθῇ καμμιά ἐπίδραση. Ἐκεῖνο τὸ ὄργανο, ποὺ ἔχει μιὰ τέτοια δύναμη νὰ εἰσδέχεται μέσα του τὶς μορφές τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ νὰ τὶς ἀντικειμενοποιῇ, αὐτὸ εἶναι τὸ αἰσθητήριον ὄργανο. Ὁ ὄργανο καὶ ἰκανότητα εἶναι ἐνωμένα ἀχώριστα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ ἀποτελοῦνε μιὰ ἐνότητα κατὰ τὴν ἀκόλουθη ἔννοια,

29) Περὶ ψυχῆς, 424, α, 19—21.

30) Hegel, Sämtliche Werke, τόμ. 18ος σελ. 379.

ὅτι ἂν ἐπρόκειτο νὰ χωρισθοῦν, τότε *realiter* δὲν θὰ ἦτανε πιά δυνατὴ ἢ αἴσθησις. Κατ' οὐσίαν ὅμως εἶναι διάφορα τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο, εἶναι ἑτερότητες, διότι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι βέβαια κάτι ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο, ποὺ τὴν ὑποβαστάζει καὶ τὴν ὑπηρετεῖ ὡς ὄργανο. 'Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι κάτι ὀλωσδιόλου ἀσώματο καὶ δὲν ἔχει μέγεθος,³¹⁾ ἐνῶ τὸ ὄργανο, ποὺ τὴν ὑποβαστάζει, εἶναι σωματικὸ καὶ συνεπῶς ἔχει μέγεθος. Ὀνομάζεται αἰσθητήριο ὄργανο, ὄχι γιατί εἶναι σωματικόν, ἀλλὰ γιατί ἔχει αἴσθησις. Ἡ οὐσία τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως καὶ τῆς αἴσθησις δὲν φανερώνεται ὡς ἑκτασις, ἀλλὰ ὡς μία σχέση καὶ ὡς μία μία ικανότητα τοῦ ὄργάνου.³²⁾

Ὡστε μέσα στὸ ὄργανο ὑπάρχει καὶ λειτουργεῖ κάτι ἄλλο, ποὺ τοῦ δίνει τὴ μορφή του καὶ τοῦ κάνει δυνατὴ τὴ λειτουργία του. Καὶ τὸ ἄλλο αὐτὸ εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη μέγεθος. Εἶναι ἡ ψυχὴ ἐκεῖνο ποὺ προσδιορίζει ὀλωσδιόλου τὸ ὄργανο καὶ γιὰ τοῦτο εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ «λόγος» τοῦ ὄργάνου. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ ὄργανο, ὀνομάζεται «δύναμις» τοῦ ὄργάνου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὄργανο, ἐφ' ὅσον ἔχει μέσα του τὴν αἰσθητικὴ δύναμις, ἐντείνεται ἀπὸ τὴν ψυχὴ ἐξ ἀφορμῆς τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων κατὰ ἓνα ὀρισμένο μέτρο, εἶναι φανερό, ὅτι, ἂν τὸ μέτρο αὐτό, ἀπὸ ὑπερβολικῆς ἐπίδρασις ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ὑπερπηδηθῆ, τότε καταστρέφεται τὸ αἰσθητήριο ὄργανο. Ἔτσι ὅμως αἴρεται καὶ ἡ σχέση, ποὺ συνιστοῦσε τὴν αἴσθησις.³³⁾ Ὡστε ἡ ὑπερβολικὴ κίνηση τοῦ αἰσθητηρίου ὄργάνου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων ὀδηγεῖ σὲ καταστροφή τόσο τοῦ ὄργάνου ὅσο καὶ τῆς αἴσθησις. Καὶ ἂν τὸ ὄργανο καταστραφῆ, τότε δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἔχη μέσα του τὴν αἰσθητικὴ ψυχὴ καί, ὅπως χαρακτηριστικὰ λέγει ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος, νὰ τὴν στεγάσῃ, «στεγέειν».

Τὸ αἰσθητήριο ὄργανο μπορεῖ κατὰ δύο τρόπους νὰ πιάθῃ κάτι, πρῶτα ὡς σῶμα ἀπὸ ἓνα ἄλλο σῶμα τότε μπορεῖ ὡς ἀπλὸ σῶμα καὶ

31) Περὶ ψυχῆς, 424, α. 27—28. «Οὐδ' ἡ αἴσθησις μέγεθος ἐστίν, ἀλλὰ λόγος τις καὶ δύναμις».

32) Περὶ ψυχῆς 424, α, 28.

33) Περὶ ψυχῆς, 424, α, 31—32 «Λύεται ὁ λόγος».

νὰ καταστραφῆ. Δεύτερα ὅμως μπορεῖ τὸ αἰσθητήριο ὄργανο νὰ πάθῃ κάτι ὡς ὄργανο· καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴν, ἐφ' ὅσον ἐπάνω του ἐπιδροῦν τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἀναδέχεται τὴ μορφή των. Ἄν ὅμως ἡ ἐπίδραση τούτη εἶναι ὑπερβολικὴ, τότε καταστρέφεται τὸ ὄργανο ὡς αἰσθητήριο. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ἐδῶ, γιὰ νὰ δείξῃ πῶς μὲ τὴν ὑπερβολικὴ ἐπίδραση αἴρεται ἡ σχέση τῶν αἰσθητηρίων πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, δηλαδὴ ἡ ἴδια ἡ αἴσθητη, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσωμε ὅτι γίνεται, ὅπως καὶ στὴν ἁρμονία τῶν τόνων.³⁴⁾ Καὶ ἐδῶ ὅταν ὑπερπηδηθῆ ἡ «μεσότης» πρὸς τὰ κάτω ἢ πρὸς τὰ πάνω, καταστρέφεται ἡ ἁρμονία. Κάθε ὑπερβολὴ αἴρει τὴν ἁρμονία καὶ τὴν συμμετρία. Μὲ τὴν παρομοίωση ὅμως αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν θέλει βέβαια νὰ εἰπῆ, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τάχα ἡ ἁρμονία τῶν στοιχείων μέσα στὸ αἰσθητήριο ὄργανο, ἀλλὰ ὅτι ἡ ψυχικὴ δύναμη φανερώνεται καὶ δραῖ μέσα στὸ αἰσθητήριο ὄργανο, μόνον ἐφ' ὅσον τοῦτο λειτουργεῖ σύμφωνα μὲ ὠρισμένη τάξη. Πρέπει καὶ τὸ ὄργανο τὸ ἴδιο νάχη μιὰ «μεσότητα». Ἄλλοιῶς, ἂν καὶ εἶναι ἡ ψυχὴ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ ὄργανο, δὲν μπορεῖ νὰ φανερωθῆ καὶ νὰ δράσῃ μέσα του. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ μορφή τοῦ ὄργάνου καὶ ὡς μορφή εἶναι δεμένη μὲ μιὰ ὠρισμένη ὕλη, δηλαδὴ μὲ τὸ αἰσθητήριο ὄργανο.

Ἐπειτα ἀπὸ τὸν καθορισμὸ αὐτὸν τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς εἶναι ἐπίσης φανερό, ὅτι τὰ φυτὰ δὲν ἔχουν αἴσθηση.³⁵⁾ ἂν καὶ κατέχουν ἓνα μέρος τῆς ψυχῆς καὶ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀφῆς δέχονται μιὰ ἐπίδραση, ἀφοῦ θερμαίνονται καὶ ψύχονται. Δὲν ἔχουν ὅμως αἴσθηση. Δὲν ἔχουν τὴν ἱκανότητα, ποὺ νὰ μπορῆ ν' ἀναδεχθῆ μόνον τὶς μορφές τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Τὰ φυτὰ δὲν δέχονται τὴν ἐπίδραση τῆς μορφῆς, ἀλλὰ τῆς ὕλης τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, μὲ ἄλλα λόγια πάσχουν ὕλικῶς ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα. Καὶ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦ «πάσχειν» δὲν εἶναι αἴσθηση.³⁶⁾ Γιὰ νὰ μπορῆ ν' ἀναδεχθῆ τὸ φυτὸ τὶς

34) Περὶ ψυχῆς, 422, α, 31—32.

35) Περὶ ψυχῆς, 424, α, 32—33. «Οὐκ αἰσθάνεται».

36) Περὶ ψυχῆς, 424, β, 1—3. «Αἴτιον γὰρ τὸ μὴ ἔχειν μεσότητα, μηδὲ τοιαύτην ἀρχὴν οἷαν τὰ εἶδη δέχασθαι τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ πάσχειν μετὰ τῆς ὕλης».

μορφές τῶν ἀντικειμένων, πού τὸ κάνουν νὰ παθαίνει κάτι, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη μιὰ ἰδιαίτερη δύναμη καὶ ἓνα ἰδιαίτερο ὄργανο συνυφασμένο μὲ τὴ δύναμη τούτη. Ἔτσι θὰ ἀναδέχονταν τὶς μορφές τῶν ἀντικειμένων χωρὶς τὴν ὕλη τους. Ἐγὼ τώρα ἀναδέχεται τὴν ὕλη, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ ἐπίδραση πού γίνεται στὸ φυτὸ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, ἔρχεται σ' αὐτὸ μαζί μὲ τὴν ὕλη, «πάσχειν μετὰ τῆς ὕλης». Ἐκεῖνο ὅμως πού αἰσθάνεται παθαίνει μόνον ἀπὸ τὴ μορφή τῶν ἀντικειμένων κάτι καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ὕλη. Ὡστε ἡ αἴσθησις καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι γενικὰ δὲν εἶναι ἓνα ὕλικὸ «πάσχειν».